

Allt hör samman: andra begrepp och demokrati i biblioteksuppdraget

Anna Fåhraeus

Finns det en koppling mellan bibliotekens arbete och olika samhällsproblem som vi ser idag? Svaret är ja. Biblioteken har en viktig roll att fylla för att värna om demokratis grundprinciper i samhället, och ska göra detta på olika sätt. Det finns styrdokument på nationell, regional och kommunalnivå som ska styra och ge riktlinjer för folkbibliotekens verksamhet. När det gäller villkoren för litteraturförmedling har Magnus Persson dock hävdade att det saknas tydliga formuleringar om hur och varför uppdraget ska utföras. Denna vaghet i t. ex. bibliotekslagen tycks dock inte, enligt Persson, vara lika besvärande för bibliotekarier själva. Generellt beskriver de, i de intervjuer han utfört, skönlitteraturen som en naturlig och en oftast icke ifrågasatt del av sin professionella identitet och tillskriver den en helt självklar ställning på biblioteken.¹

I den forskningsgrupp som jag är med i så söker vi titta på nytt på dokumenten för att försöka se nya vägar framåt där akademi och bibliotek kan samarbeta för att möta de utmaningar som samhället och biblioteken ställs inför idag. Vår utgångspunkt har varit läsfrämjande. När vi tittat på styrdokumentet så tolkar vi dem som mångtydiga snarare än otydliga när det gäller både vad som ska förmedlas och varför förmedlingsuppdraget är viktigt. Omvärtannat förekommer t. ex. läsfrämjande, litteraturfrämjande och

¹ I sina rapporter drar både Ehrenberg och Persson en parallell mellan de läsvanor och litteratursyner som de funnit hos folkbibliotekarierna och de svar som blivande svensklärare uppgivit i andra undersökningar. Betydelsen av att också blivande svensklärare och engelsklärare tränar upp sin metakognitiva förmåga inom professionens ramar har under de senaste åren kommit att framhävas allt mer inom lärarutbildningen. Skönlitteraturens ställning är inte heller i svensklärarnas yrkesutövning så självklar längre: inte i alla sammanhang och på alla sätt (Persson 2007). Till skillnad från bibliotekarierna som läser ofta och brett på sin fritid är läsningen tyvärr satt på undantag hos många svensklärarstudenter (Kåreland 2009).

kulturförmedling. Dessa termer kan ses som olika uppgifter i arbetet eller som en gradvis fokusering från kultur till litteratur till befrämjande av läsning och läskunnighet, eller som en sammanflätad uppgift med svårtolkade gränser.

Från en teoretisk synvinkel så finns det flera begrepp i dokumenten som är väldigt associationsrika t. ex. kulturförmedling, demokrati, bildning.

Mångtydigheten gör begreppen svårtolkade. I vårt projekt har vi haft möjlighet att titta vidare på begreppen utifrån ett samproduktionsperspektiv där akademi och bibliotek, teori och praktik, ska mötas med målet att forskningen ska hjälpa verksamheten att utvecklas. Målet är generellt högt ställt för denna typ av forskningsprojekt: att utveckla och tillämpa ny kunskap och nya insikter för att lösa olika samhällsproblem (Campbell & Vanderhoven 2016).² En slutgiltig eller definitiv lösning är oftast inte en rimlig förväntansnivå för sociala problem men det är rimligt att sikta på att utveckla kunskapen om t. ex. hur bibliotekens arbete kan *bidra till* att lösa olika samhällsproblem.

I den här presentation vill jag titta på kopplingen mellan samhällsproblem, begreppen i styrdokumentet, och de svar vi fått in på en enkät om bibliotekens arbete i Halland. Jag kommer även att titta på begreppens innebördens beroendeförhållande. Jag hoppas att dessa reflektioner kan få bli en del av diskussionen om både hur uppdraget kan eller ska uppfattas och hur det ska omsättas i praktiken.

Samhällsproblem och läsfrämjande

Det är rimligt att fråga sig vilket eller vilka samhällsproblem som biblioteken ska bidra till att lösa. I Kulturdepartementets kulturmål står det att biblioteken ska främja 'ett *inkluderande* samhälle med kulturmiljön som *gemensam* källa

² I denna definition så är samverkan mellan akademien och externa partner underförstått.

till kunskap, bildning och upplevelser' (kursivering tillagd). Om man påpekar att något ska vara inkluderande så erkänner man att det finns krafter som verkar exkluderande och att man vill motverka dessa. I denna formulering lyfts biblioteket fram som en miljö som ska överbrygga existerande skillnader mellan olika samhällsgrupper. Implicit kan man förstå att det syftar på två existerande samhällsproblem: sociala spänningar och utanförskap. I begreppet gemensamt ryms det flera betydelser: något ska höra till fler än en, användas av fler än en, men även vara något man kan känna ägande för tillsammans d.v.s. ansvar för. Man kan tolka det som att det inte räcker att biblioteket är öppet för alla utan att det ska erbjuda tillfälliga möjligheter att vara del i en gemenskap. Det ska vara något man delar tillsammans – detta görs också i gemensamma aktiviteter.

I sin skrift från förra året, *Läs- och litteraturfrämjande – bidrag och utveckling*, knyter Kulturrådet ihop bibliotekens uppgifter med läsfrämjande med litteraturfrämjande (som handlar dels om tillgång och dels om val av litteratur), och utvecklar tankar kring demokrati.³ De säger bland annat att regeringen vill 'stärka medvetandet om demokratin och dess grundläggande principer' och att, 'I det sammanhanget är det viktigt att också påminna om att litteraturen som konstform är ett kraftfullt redskap för att förstå och sprida kunskap om hur demokrati fungerar, inte minst eftersom det enskilda mötet med texten är en realisering av vad frihet och öppenhet kan vara'. Det man oftast tycks ta fasta på är tanken att läsfrämjande ska innefatta en medveten satsning på en bred tillgång till olika perspektiv och erfarenhetsberättelser genom skönlitteraturen. Men räcker tillgång för att skapa medvetenhet?

³ Kulturrådet har som uppgift att strategiskt arbeta med att stödja och finansiera olika kulturella satsningar som stödjer lagen och de politiska beslut som fattas i Sverige.

Värderingspolitiska går det att utifrån styrdokumenterna hävda att bibliotekens uppgift är att befrämja demokratiska värderingar och inkludering. Tyvärr ger styrdokumenterna för biblioteken ingen utförlig definition på demokrati men för att hålla oss i närheten så har vi valt att titta på en annan statlig myndighet som har en nära relation till bibliotekens verksamhet, Skolverket. Deras dokument innehåller en mer specificerad formulering av värdegrunden för förskola och skola, och därmed även skolbiblioteken. Denna kan få fungera som en utgångspunkt för diskussioner kring folkbibliotekens uppgift att 'stärka medvetandet om demokratin och dess grundläggande principer' (se ovan). Skolverkets dokument pekar på fem värden inom ramen för demokrati:

- 1 människolivets okränkbarhet
- 2 individens frihet och integritet
- 3 alla människors lika värde
- 4 jämställdhet mellan könen
- 5 solidaritet mellan människor

Denna explicita lista tar sig uttryck mer implicit i regeringens kulturmål, där t.ex. de kan skönjas i formuleringar som, 'alla i Sverige', 'oavsett bakgrund', och vikten av att vara 'inkluderande'. Solidaritet finns med i med i uppgiften att man ska försöka överbygga olika typer av hinder. Det står bl. a. att, 'Alla i Sverige ska, oavsett bakgrund och med utgångspunkt i vars och ens särskilda förutsättningar, ges möjlighet att utveckla en god läsförmåga och ha tillgång till litteratur av hög kvalitet.'⁴ Med hänsyn till formuleringen om bakgrund och förutsättningar återkommer olika specificeringar som tydliggör att biblioteken måste också ta hänsyn till att vissa grupper ska prioriteras, t. ex. att barn och

⁴ Regeringskansliet.se, 'Mål för kultur'.

ungas rätt till kultur ska särskilt uppmärksammas. Andra grupper som nämns särskilt är funktionshindrade, de med annat modersmål än svenska, och på senare tid i Kulturrådets strategiska utlysningar och dokument, vuxna som inte kan eller inte läser mycket och nyanlända. Detta utgör en del av vad vi valt att kalla för demokratiuppdraget då det återkommer på flera ställen i styrdokumentet. Uppmärksammandet av prioriterade grupper är ett sätt att betona solidaritet och social hållbarhet.

Hur förhåller sig befintliga läsfrämjande aktiviteter i Halland till de prioriterade grupperna? Enkät svar som vi fick in under 2016 visar att kategorierna barn (84 procent) respektive vuxna (73 procent) prioriteras i praktiken också högt i Halland.⁵ Därefter följde kategorin ungdomar (44 procent), medan kategorierna grupper med funktionsnedsättning (36 procent), grupper med annat modersmål än svenska (43 procent) samt nyanlända i Sverige (unga) (36 procent) ligger förhållandevis lågt i graden av aktiviteter. Svaren på den här frågan är intressanta och borde följas upp i en fortsatt studie. Det gäller till exempel de ganska låga siffrorna för kategorierna ungdomar respektive nyanlända i Sverige (unga) som visar att kombinationen av ålder och etnicitet är värd att uppmärksammas ytterligare.

När vi kopplar frågan om upplevd kompetens till de prioriterade grupperna så framgår det att för kategorierna barn respektive vuxna, att den egna kompetensen anses vara god. Inte heller kategorin ungdomar skiljer ut sig nämnvärt då nio av tio upplever sig ha färdigheter att hantera gruppens behov (89 procent). Här finns det alltså en diskrepans mellan kompetens och aktiviteter. Andra frågor pekar på att detta kan måhända kopplas till tidsbrist eller resursbrist.

⁵ Enkäten finns i Appendix.

Det största kompetensbehovet gäller kategorierna grupper med funktionsnedsättning och nyanlända, där en av fyra (27 procent) bibliotekarier upplever att deras kunskap inte riktigt räcker till. Siffran för nyanlända gäller dock unga besökare till biblioteken och ska ses emot den högre osäkerheten när det gäller att arbeta med de som har annat modersmål än svenska. Där en var tredje bibliotekarie osäker på sin kompetens (35 procent).

Kulturförmedling och bildning

En av utmaningarna på biblioteken är att uppdraget att arbeta inkluderande inte är helt tydligt satt i förhållande till begreppet kulturförmedling.⁶ Är tanken att biblioteken ska vara en serviceinrättning eller en bildningsinstitution? Bägge tolkningar finner stöd i styrdokumentet. Läsfrämjandedelen i biblioteksuppdraget finns i flera olika styrdokument men det visar sig vara svårt att definiera på ett entydigt sätt. Det finns t. ex. en stark spänning i Kulturrådets förhållningssätt till hur biblioteken ska arbeta med läsfrämjande. Detta framgår tydligt i deras skrift *Läs- och litteraturfrämjande – bidrag och utveckling* (2015). Här påpekas det att bibliotekariens roll är annorlunda i förhållande till läsfrämjande än lärarens roll. Det talas om att biblioteken ska tillhandahålla litteratur och synliggöra den på ett sätt som underlättar för brukare att orientera sig och att biblioteken ska befrämja en 'aktiv läskultur' (s. 5-6). Dessa två uppgifter får uppdraget att verka rätt allmänt.

Dock fortsätter skriften med en förklaring av 'befrämja' som är metodinriktad och betydligt mer krävande. Det står att bibliotekarier bör betrakta och anamma kritikerns uppgifter: 'att utpeka, påminna, välja,

⁶ Inom ramen för projektet har vi valt att tentativt avgränsa kultur till skönlitteratur eftersom det är det som nämns oftast i dokumenten som styr arbetet. Det tentativa i vår hållning speglar en förståelse för att skönlitteratur förmedlas via många kanaler men oftast när det är omarkerat menar man tryckta böcker eller möjligen eböcker. Audioböckernas plats och funktion inom läsfrämjande är ett potentiellt forskningsområde.

vägleda'. Att vara kritiker är att ha en åsikt. Även om man inte tänker på det så är valet vilka böcker som ställs med framsidan utåt och allmänt ges en framträdande plats eller görs mest lätt-tillgängliga eller ställs i källaren, eller längst ner, eller högst upp (d.v.s. utanför det omedelbara synfältet för den strosande brukaren) val som någon gjort. De pekar på vissa böcker och inte andra. Detsamma gäller eventuella skrifter om böcker som finns på biblioteket, de påminner och vägleder till vissa författare, vissa verk framför andra även om andra kunde lika gärna ha valts. Vad har styrt valet? Hur aktiva är dessa val? Vem bestämmer? Finns det en diskussion och en långsiktig plan?. Kulturrådet hänvisar till uppgifterna att peka ut, påminna, välja, vägleda som 'nyckelbegrepp' och hävdar att de ger möjlighet att 'tillämpa en långsiktig inställning till hur intresse och engagemang för litteratur och läsande kan byggas'. Denna 'långsiktiga inställning' förutsätter ett aktivt val, ett förhållningssätt. Att välja och vägleda är aktiva handlingar som förutsätter att man valt mellan någonting och att man ska någonstans, att det finns ett mål.

Hur tolkar man uppgiften som bibliotekarien har om de ska välja och vägleda? Som litteraturvetare och forskare som inriktat sig på berättelsers sociala, historiska och politiska kontexter så har jag svårt att se hur man kan välja och vägleda skönlitteratur utan kunskap om romanernas innehåll och betraktelsesätt. Samtidigt är det ju ett orimligt krav att bibliotekarier ska känna till alla författare och romaner. Hur kan man då tänka kring begreppet vägleda i en kollegial grupp? Här finns det olika uppdelningar, kunskap och erfarenheter i det praktiska arbetet på biblioteken som underlättar men finns det sätt att arbeta vidare med dessa begrepp och de kollegiala kunskapsresurserna? Vart leder vägen som brukaren ska vägledas på i eran grupp? Eller vilka vägval kan man som enskild bibliotekarie erbjuda i mötet i informationsdisken? Hur kan man belysa de olika valen?

Jag vill koppla vägledning till förståelsen och tolkningen av kulturförmedling. I *Läsa, läka, leva!: Om läsfrämjande och biblioterapi* (2016), ger Nina Frid en överblicksbild av den förskjutning ('skred') som skett i förståelsen av begreppet *förmedling* inom biblioteks- och informationsvetenskap (19-20). Hon väljer att betona Rasmus Gröns studie över danska folkbibliotek där han talar om tre olika historiska faser i förmedlingen av skönlitteratur. Den bekräftande ('konfirmativa') fasen domineras av ett upplysningsparadigm – den auktoritativa bibliotekarien ska förmedla av litterära auktoriteter definerad kvalitetslitteratur för att uveckla användarnas kulturella och personliga bildning. Den reformativa fasen utmärks av ett serviceparadigm – de självgåenden användarna ska tillhandahållas det material de efterfrågar och förmedlaren ska förhålla sig så neutralt som möjligt till de frågor om litterär kvalitet. Den performativa fasen kännetecknas av ett upplevelseparadigm – bibliotekarien och användaren förmedlar litterära upplevelser som läsare till läsare och det förekommer en allt större betoning på mer upplevelseorienterad förmedlingspraktiker där användaren kan bli delaktig.⁷

Medan faserna för Grön ersätter varandra från upplysningstiden och framåt, så tolkar Emma-Lotta Säätelä det snarare som att de tre paradigmen eller förhållningssätten kan existera parallellt. Hennes studie 'Extra, extra läsvärt?' (2013) skildrar hur användare upplever förmedling på svenska folkbibliotek och utgör därmed en viktig förhållningspunkt för vår studie.

Annelie Lind förestår en annan terminologi för de tre förhållningssätten: 'det folkbildande', 'det efterfrågansstyrda', och 'det dialog- och samtalsbaserade' (Frid, 50). Vi väljer att ta fasta på Linds term 'folkbildningsparadigm' för det första förhållningssättet till förmedling för att det belyser det centrala i tankesättet att förmedlingen är selektiv och avhängig av en bedömning om

⁷ Frid (2016), se även Grön, Rasmus (2010) s. 158

litterär kvalitet och att bibliotekarien har en aktiv didaktisk uppgift. Vi håller också med Frids resonemang att Linds ersättningsterm för upplevelseparadigmet lägger fokuset på samtalet och det tycker vi är viktigt (20). Vi väljer dock att behålla Gröns term 'serviceparadigm' för det andra eftersom det är ett förhållningssätt som utmärks av en tolkning på kulturförmedling som något som handlar om det användare efterfrågar och att bibliotekarien ska förhålla sig mer neutral till materialet. 'Det efterfrågasstyra' skulle kunna fungera men känns onödigt otympligt.

Biblioteken arbetar sig dock att vara på väg in i en ny fas, en medvetet reflekterande fas som kännetecknas av en betoning på reflektion i förhållande till det egna arbetssättet, relationen till samhället och till identitetsfrågor och spänningar mellan olika sociala grupperingar. Kampanjen *Biblioteken i Varberg mot rasism*, som bedrevs under 2016 speglar detta.⁸ I en artikel för Hallands Posten uttrycker Kajsa Åberg motiveringen för satsningen så här: 'Många flyktingar är på biblioteket och vi har märkt av ett motstånd från bland annat rasistiska organisationer som satt affischer på vår entrédörr. Vi vill signalera att hit är alla välkomna och att det är en fredad zon'.⁹ Kajsa är bibliotekarie och hon uttrycker att de känner att de har stöd i bibliotekslagen och att de har följt andra kommuners exempel där biblioteken drivit samma kampanj. Men det finns även här ett spänningsförhållande i lagen som uppger att: 'Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning'. Det som spontant kan tyckas självklart i en demokrati, 'fri åsiktsbildning' skaver när det kommer upp till diskussion inom ramen för kampanjen. När Jennie Olofsson håller en kort presentation om kampanjen 'Biblioteken mot rasism i Västernorrland' så uttrycker hon att det kändes ovant att arbeta mot

⁸ Kampanjen började den 6 juni på nationaldagen och avslutades den 26 november, 2016.

⁹ Journalist och skribent, Matilda Carlström.

något men att det samtidigt upplevdes i deras kollegiegrupp att rasism var en viktig fråga att ta upp och belysa på biblioteken.¹⁰ I den diskussion som blev efter hennes presentation i Varberg så uttrycker flera att rasism inte kan tillåtas på biblioteken eller falla under åsiktsfrihet på en offentlig institution. Både föreläsningar, filmer, samtal och bokprat under kampanjen handlade om att ta del av andras upplevelser, bli medveten om sina fördomar och vidga sitt perspektiv. Olofsson beskriver de kollegiala samtalen som uppstod inför kampanjen som mycket viktiga för att känna sig tryggare i att hantera 'gruff i rummet' och konfronterande frågor d.v.s. olika uttryck för icke-demokratiska ställningstaganden bland besökare.

Det blir däremot ingen konsensus bland bibliotekarierna som samlats i Varberg om hur viljan att arbeta mot rasism ska förhålla sig till vilken litteratur som köps in. Vissa menar att principiellt ska man köpa in allt men i praktiken så måste ett urval göras. Andra att man ska köpa in det som efterfrågas oavsett innehållet i böckerna. Andra att man inte behöver köpa in till det egna biblioteket utan hänvisa till inlåningsmöjligheter från andra bibliotek. Frågan om man ska skylta med de kontroversiella böckerna med icke-demokratiska värden väcker också livlig diskussion. De flesta menar att det behöver man inte göra. Vissa böcker kan förvara i lagerutrymmen och måste beställas fram vid utlån. Dock så är det så att vissa böcker med tvivelaktigt eller provocerande innehåll ofta efterfrågas och lånas ut, t. ex. nämns Adolf Hitlers *Mein Kampf*.¹¹

Vi anser att denna viktiga diskussion, vad som ska tillhandahållas och hur, bör sättas i förhållande till Kulturrådets skrift *Läs- och litteraturfrämjande*. Om bibliotekarier ser sig själva som befrämjare av en 'aktiv läskultur' oavsett vad

¹⁰ Kort föreläsning vid ett möte för bibliotekarier inom ramen för kampanjen Varberg mot rasism under hösten 2016.

¹¹ *Mein Kampf* utkom ursprungligen i två delar, *Eine Abrechnung* (En uppgörelse), som utgavs 1925, och *Die Nationalsozialistische Bewegung* (Den nationalsocialistiska rörelsen), som utgavs 1926. Den översattes till svenska 1934 av Anders Quiding.

som läses så är frågan en annan än om de tar fasta på regeringens vilja att offentliga institutioner ska bidra till att 'stärka medvetandet om demokratin och dess grundläggande principer' och att bibliotekarier ska agera kritiker och våga 'utpeka, påminna, välja, och vägleda'. De tecken vi sett tyder på att det finns en växande medvetenhet och diskussioner bland kollegor på biblioteken kring vad förmedling ska innebära kopplat till dagens politiska och sociala klimat. Att fortsätta dessa samtal tillsammans, forskare och praktiker, kommer att kunna bidra till utvecklandet av fler strategier för att stödja en aktiv, reflekterande läskultur utifrån en demokratiska värdegrund för att möta . Det är en stor utmaning men inte omöjligt.